

politicienii italieni au reușit într-o măsură extrem de scăzută să materializeze în fapte promisiunile electorale. Mai mult de cât atât, cei aflați la conducerea peninsulei au profitat de anumite contexte economice sau sociale pentru a-și urmări îndeaproape propriile țeluri.

Michael Shafir abordează o temă de extremă actualitate pe scena politicii europene – diversitatea formelor neopopulismului în contextul Europei Centrale și de Est. Transformările economice și sociale generate de căderea regimului comunist în țări precum Ungaria, Slovacia, Polonia sau România, corelate cu scăderea gradului de participare politică a populației, au dus la creșterea încrederii electorale față de liderii partidelor neopopuliste. În studiul său, Shafir prezintă comparativ caracteristicile formelor neopopulismului european central și de est, descriind minuțios ideologii ale partidelor precum Noua Republică (România).

Ultimul capitol al prezentei lucrări, aflat sub semnătura Marei Morini, dezbate tema neopopulismului rus aflat după perioada URSS. Sunt prezentate aspecte ale dinamicii fenomenului populist în Rusia, începând cu secolul XIX, perioada de origine a populismului rus, ajungând până în Rusia contemporană, unde neopopulismul este dominat de figura carismatică a lui Vladimir Putin. Analizând ascensiunea politică a lui Putin, unii teoreticieni subliniază faptul că noua eră politică rusă este supusă unei noi ideologii – „putinismul” (p. 468).

Fără a avea pretenția realizării unei imagini exhaustive asupra fenomenului populist, prezenta lucrare fixează liniile teoretice pe baza cărora populismul trebuie înțeles și aprofundat. Valoarea incontestabilă a cărții derivă din modalitatea în care conceptul central este clarificat din punct de vedere teoretic, dublată de contribuția empirică prin prezentarea comparativă a diferitelor forme de manifestare ale populismului pe plan internațional. Deoarece

fenomenele specifice populismului sunt prezentate într-o manieră extrem de accesibilă unui larg auditoriu, caracterul confuz al termenului de populism se diminuează. La finele parcurgerii capitolelor, cititorul poate să creioneze tabloul specific populismului, adăugând rând pe rând elementele definitorii ale fenomenului, caracteristice fiecărui regim politic în parte.

Raluca Buhaș

Jeffrey K. Olick, Vered Vinitzky-Seroussi, Daniel Levy (eds.), *The Collective Memory Reader*, New York, Oxford University Press, 2011, 528 p.

The Collective Memory Reader^{1,2} poate fi considerat ca fiind echivalentul simbolic al unui certificat de înregistrare disciplinară. Apariția editorială a lucrării ratifică existența unei noi provincii teritoriale în interiorul geografiei disciplinare cu granițe reconfigurabile a științelor sociale: *social memory studies*.

Subsumând sociologia memoriei ca parte integrantă a noului câmp de studiu, *social memory studies* are o lungă preistorie, ale cărei rădăcini coboară până la școala instituită în jurul figurii canonice a lui É. Durkheim. Dacă rădăcinile istorice pot fi găsite în modul în care Durkheim (1912/1995) a conceptualizat ritualurile religioase ca practici comemorative de actualizare a trecutului în prezent care produc efecte de solidarizare a comunității, bulbul teoretic este reprezentat însă de opera unuia dintre principalii legatari ai patrimoniului ideativ durkheimian, M. Halbwachs. Istoria propriu-zisă a studiului memoriei sociale debutează mult mai recent, începuturile articulării sale datând din anii '80 ai secolului trecut. Primul audit intelectual al domeniului de studiu aflat în plină emergență a fost realizat de Jeffrey K.

Olick și Joyce Robbins (1998) cu puțin înainte de cumpăna mileniului, diagnosticul lor fiind acela că „*social memory studies* este o întreprindere nonparadigmatică, transdisciplinară și lipsită de centru” (p. 105). Principala deficiență responsabilă de această caracterizare a fost identificată în dezvoltarea teoretico-metodologică „relativ dezorganizată”. Aglomerarea cercetătorilor în acest perimetru de studiu, în lipsa unei matrice paradigmatică care să călăuzească cercetarea, a favorizat prolificitatea conceptualizărilor într-o manieră nu tocmai coerentă și cumulativă. Publicarea *Reader-ului* memoriei colective la prestigioasa editură academică Oxford University Press își propune, în subsidiar, să pună capăt acestei fertile, dar totodată eclectice și eterogene, perioade de incubație intelectuală. Proiectul publicistic vizează, astfel, introducerea sistematicității în abordarea fenomenului memoriei sociale prin codificarea unui *index idearum* comun în jurul căruia să se organizeze „comunitatea textuală” (Stock, 1983, 88) a cercetătorilor memoriei colective. Apariția publicistică a *Reader-ului* reprezintă, așadar, un simptom al maturității înspre care progresează câmpul de studiu al memoriei colective, până nu demult aflat într-o stare de dezordonată emergență.

Studiul memoriei colective a înregistrat, începând cu ultimele trei decade, o adevărată explozie bibliografică, fapt ce a transformat această zonă academică dintr-una practic depopulată, într-un centru de o majoră densitate demografică, dar și ideatică deopotrivă. Fermentația intelectuală ce a cuprins problematica memoriei colective apare ca o evoluție naturală, ținând cont de densitatea și traumaticitatea evenimentelor memorabile petrecute în „scurtul secol XX” (Hobsbawm, 1996), al cărui moment de maximă extremitate este Holocaustul.

În ciuda apariției de noutate a *memory studies* în panorama academică contemporană, interesul pentru decriptarea mecanismelor psihosociale ce fac posibilă și pun în

mișcare întreaga panoplie de modalități de memorare, comemorare și rememorare a trecutului își are rădăcini ferme, datele în penetrantele studii inițiate de M. Halbwachs (1925/1992) asupra „cadrelor sociale ale memoriei”. Totuși, Halbwachs, deși este cu certitudine un ilustru premergător al domeniului de studiu al memoriei colective, nu a influențat decisiv articularea preocupării academice pentru subiectul memoriei. Mai degrabă, Halbwachs a fost recuperat, aspirat și reinstaurat post-mortem în centrul tradiției aflată în curs de solidificare a studiului memoriei. Rezumând într-o formulare compactă întreaga istorie a gândirii occidentale, filosoful britanic Alfred North Whitehead afirmă că „cea mai sigură caracterizare generală a tradiției filosofice europene este că aceasta consistă dintr-o serie de note de subsol la Platon” (Whitehead, 1979, 39). Nu același lucru se poate spune și despre M. Halbwachs cu privire la memoria colectivă. Deși a fost cel care a inițiat primele incursiuni sistematice în domeniul memoriei de pe poziții sociologice, sociologia memoriei nu este o lungă serie de note de subsol la Halbwachs. Din contră, datorită faptului că Halbwachs a fost uitat, redescoperit și recuperat ulterior revigorării studiilor sociologice asupra memoriei, putem afirma că mai degrabă M. Halbwachs a ajuns o notă de subsol la sociologia memoriei, însă o notă de subsol pe care doar ignoranța sociologică ori impertinența academică ar putea-o eluda.

Importanța retrospectivă a lui Halbwachs este recunoscută în partea I a *Reader-ului*, intitulată *Precursori și clasici*. Aici sunt aglomerați toți gânditorii canonici ai științelor sociale care au formulat idei fructificabile în teoretizarea memoriei colective: E. Burke, A. de Tocqueville, F. Nietzsche, S. Freud, K. Mannheim, G. H. Mead, É. Durkheim, printre alții, constituie conglomeratul clasicilor memoriei colective. Partea a doua, *Istorie, Memorie și Identitate*, adună texte diverse al căror

numitor comun rezidă în eforturile de lămurire a raporturilor existente între istorie și memorie, pe de o parte, precum și între conștiința istorică și simțul identitar, pe de altă parte. Secțiunea a treia, *Putere, Politică și Contestații*, grupează contribuții unite în jurul ideii comune a memoriei ca instrument în lupta politică, fie de legitimare a *status quo*-ului, fie de contestare a ordinii consacrate. Partea a patra, *Medii și Moduri de Transmitere*, comasează textele care identifică suporturile, canalele și mijloacele prin care memoria este circulată și perpetuată intergenerațional. În fine, ultima secțiune a lucrării, denumită *Memorie, Justiție și Perioada Contemporană*, cuprinde texte care tratează dimensiunea etică a memoriei și uitării, precum și rolul memoriei, ca datorie morală de a nu uita trecutul, în epoca postbelică marcată de amintirea traumatică a Holocaustului.

Compoziția textuală a *Reader*-ului reproduce caracterul mozaical al *social memory studies*, un teritoriu academic prin excelență multidisciplinar, constituit la intersecția tradițiilor intelectuale provenite din sociologie, istorie, psihologie și antropologie. Multidisciplinaritatea, în ciuda lipsei cronice de integrare pe care o generează, prezintă și o serie de avantaje. După cum arată analiza foarte credibilă a lui Mattei Dogan și Robert Pahre (1997), inovația teoretico-metodologică în științele sociale este plasată, deloc întâmplător, la punctul de interferență între două sau mai multe discipline clasice, și nu în centrul bătătorit al unui câmp de studiu convențional. Aria tematică delimitată de preocuparea pentru memoria colectivă este configurată tocmai la mutiple întretăieri disciplinare, la zona de confluență dintre sociologie, istorie, psihologie, antropologie. Ca urmare a acestei locații în „geografia” teritorială a disciplinelor care constituie sistemul științelor sociale, câmpul de studiu dedicat memoriei colective ocupă un spațiu extrem de fertil pentru precipitarea inovației ideatice. Aceasta deoarece, ca loc de

rendez-vous frecventat de multiple discipline convenționale interesate de dimensiuni specifice ale fenomenului, aici se formează spațiul în care se produc foarte productive „fertilizări încrucșate”.

Pe de altă parte, condiția de multidisciplinaritate nu este ferită de probleme. Abordări multiple, programe de cercetare disjunctive și teorii ireconciliabile coexistă în același perimetru, fapt ce produce o stare de dezorientare cognitivă. Multidisciplinaritatea domeniului de studiu al memoriei colective (la pachet cu întreaga suită de complicații adiacente) nu avea cum să nu se oglindească și în compoziția textuală a *Reader*-ului. La toate acestea se adaugă și caracterul neunitar al termenului de „memorie colectivă”. Deși are în spate o lungă carieră conceptuală, noțiunea de memorie colectivă rămâne un termen „aflat în căutarea unui sens” (Wertsch, 2002, 30), semantica noțiunii denotând „elasticitatea, dacă nu chiar fragmentarea, înțelesului său” (ibidem). *Reader*-ul memoriei colective, având ca obiect un fenomen atât de multifățetat și polisemantic, nu putea să nu reflecte în organizarea sa internă aceste caracteristici. Lucrarea, deși modulată tematico-cronologic în cinci mari capitole, rămâne *fracturată intern*, sudura secțiunilor realizată de editori nereușind să înlocuiască ligamentele naturale ale unei opere încheiate scrise de un singur autor. Chiar și comparativ cu alte culegeri de texte de aceeași specie, *Reader*-ul memoriei colective prezintă o structură internă mai puțin legată.

Totodată, reprobabilă este și opțiunea editorilor de a introduce în colecție texte de maximum una-două pagini, care nu pot fi tratate decât ca *citate in extenso*. Sub nicio formă asemenea frânturi ideatice, „violente editate”, după cum recunosc înșiși autorii *Reader*-ului, nu pot reda o imagine de ansamblu asupra lucrării originale din cadrul căroră au fost abstrase. Fracturile interne și absența unor încheieturi organice îi conferă cărții un prominent caracter

compozit, pe alocuri efectul unor secțiuni miniaturale (de câte una-două pagini, chiar o jumătate de pagină) lăsând impresia unei crestomații eclecticice și cosmopolite de texte nituite artificial și introduse laolaltă în cuprinzătoarea cupolă a conceptului de memorie colectivă. Caracterul disjunctiv al colecției este întărit și de evantaiul foarte deschis al ancorărilor disciplinare ale autorilor selectați: pe lângă sociologi, istorici, antropologi și psihologi, a căror prezență masivă era de așteptat, printre aceștia se fac auzite voci venite din filosofie, critică literară sau critică de artă. Această deschidere disciplinară, pe de o parte laudabilă ca politică editorială inclusivă, diminuează în schimb coeficientul de unitate internă a lucrării.

În ultimă instanță, munca editorială întreprinsă de cei trei sociologi ce au co-autorat această lucrare, precum și produsul finit al eforturilor lor trebuie evaluate în termeni pragmatici. Pragmatismul bibliografic pe care îl asum ca sursă de criterii de evaluare analizează calitatea unei lucrări prin prisma utilității aduse în vederea stimulării cercetării (teoretice și empirice). Evaluată din unghi pragmatic, ca „trusă de scule bibliografice” și ca „resursă textuală de uz concepțional”, *Reader-ul* memoriei colective merită apreciat pozitiv sub mai multe aspecte. În primul rând, editorii au reușit să strângă sub copertele aceleiași lucrări o colecție impresionantă de texte definitorii pentru problematica memoriei colective. După cum mărturisesc în *Introducerea* care prefațează cartea, autorii au analizat peste 1.000 de candidați, din

care au selectat spre includere 91 de contribuții. Un alt merit considerabil al politicii de selecție editorială rezidă în faptul că unul dintre principalele criterii de includere a constat nu atât în celebritatea cât în dificultatea de accesare a textelor ajunse să constituie *Reader-ul*. Astfel, pe lângă pasaje din „vedetele” *Invention of Tradition* al lui E. Hobsbawm sau din a doua *Considerație inoportună* a lui F. Nietzsche, care, deși accesibile și canonice, prin neinclusiunea lor ar fi văduvit corpusul textual dedicat memoriei colective, în colecție sunt introduse și materiale ce pot fi calificate ca fiind mai „obscure” din punctul de vedere al celebrității lor bibliografice, dar nu mai puțin iluminatorii pentru elucidarea fenomenului memoriei colective. Două exemple sunt suficiente: eseul scris de C. H. Cooley în care sunt identificate mecanismele faimei și reputației sociale; și pasajul în care W. Benjamin portretizează „îngerul istoriei” contemplând neputincios la derularea istoriei, în care, departe de a zări vreo urmă de progres, nu vede decât o „catastrofă care continuă să îngămădească ruină peste ruină”.

Dincolo de incontestabile valențe bibliografice, reflectate în calitatea și densitatea stocului de texte legate laolaltă și făcute disponibile pe același suport textual, publicarea *The Collective Memory Reader* are și o deloc neglijabilă valoare simbolică, aceea de document fondator al câmpului de studiu al memoriei sociale.

Mihai Stelian Rusu

Note

1. Această lucrare a fost posibilă prin sprijinul financiar oferit prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, cofinanțat prin Fondul Social European, în cadrul proiectului POSDRU/107/1.5/S/76841, cu titlul „Studii doctorale moderne: internaționalizare și interdisciplinaritate”.
2. Mulțumesc pe această cale *Georg-Eckert-Institut für internationale Schulbuchforschung* (Braunschweig, Germania), care prin condițiile ideale de studiu oferite a făcut posibilă această recenzie.

Bibliografie

- Dogan, M. și Pahre, R. (1997) *Noile Științe Sociale. Interpenetrarea disciplinelor*. București: Alternative.
- Durkheim, É. [1912], (1995) *Formele elementare ale vieții religioase*. Iași: Polirom.
- Halbwachs, M. [1925], (1992) *On Collective Memory*. Chicago: University Of Chicago Press.
- Hobsbawm, E. (1996) *The Age of Extremes: A History of the World, 1914-1991*. New York: Vintage Books.
- Olick, J. K. și Robbins, J. (1998) *Social Memory Studies: From „Collective Memory” to the Historical Sociology of Mnemonic Practices*. *Annual Review of Sociology*, 24, 1, 105-140.
- Stock, B. (1983) *The Implications of Literacy: Written Language and Models of Interpretation in the 11th and 12th Centuries*. Princeton: Princeton University Press.
- Wertsch, J. V. (2002) *Voices of Collective Remembering*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Whitehead, N. A. (1979) *Process and Reality*. New York: Free Press.